

ANNA JAKUBOWICZ

WSP w Bydgoszczy

UMIEJĘTNOŚCI ORTOGRAFICZNE UCZNIÓW KLASY TRZECIEJ W ZAKRESIE OPANOWANIA PISOWNI FONETYCZNEJ

1. Wprowadzenie

Ortografia jest jednym z czynników składających się na poprawność pisania. Od tego, czy wyrazy zostały napisane poprawnie niejednokrotnie zależy tempo czytania tekstu, a także zrozumienie sensu zdania. Czytelnik bowiem „... jest przyzwyczajony do określonych obrazów graficznych słów i każde zakłócenie ich kształtu przy ogamianiu wzrokiem większej partii tekstu powoduje zahamowanie szybkości czytania”¹. W związku z powyższym powinno się więc przywiązywać dużą wagę do nauczania ortografii już w pierwszych latach nauki. Spowoduje to wytworzenie się u uczniów nawyków poprawnego pisania, które w dużym stopniu ułatwią im w późniejszych latach tworzenie komunikatywnych wypowiedzi pisemnych.

System ortografii języka polskiego opiera się na czterech zasadach: fonetycznej, morfologicznej, historycznej i konwencjonalnej. Z charakterystyki poszczególnych zasad wynika, że materiał programowy działu – ortografia – dzieli się na dwie części. „Do jednej z nich należą wyrazy o pisowni opartej na regułach, znajomość których jest niezbędna do zdobycia nawyków poprawnego pisania; do drugiej te wyrazy, których nauka pisowni opiera się na pamięciowym opanowaniu, zautomatyzowaniu formy zapisu”².

Nawyki ortograficznego pisania w klasach niższych sprowadza się przeważnie do opanowania reguł ortograficznych oraz sprawności posługiwania się nimi. Natomiast dość często pomijany jest problem rozbieżności pomiędzy wymową a pisownią. Na problem ten zwraca uwagę Z. Kubacki³ stwierdzając nieśluszną gradację zagadnień ortograficznych, dających prymat zasadom pisania wyrazów z „ó, rz, ż, h”. Zapis wymienionych liter daje uczniowi możliwość zapisania wyrazów jedynie w dwójakiej postaci. Natomiast opanowaniu zapisu słów zawierających zjawiska fonetyczne przeszkadza możliwość kilku form pisowni (np. kąpiel, kąmpiel, kompriel).

Trudności ortograficzne, z jakimi spotyka się uczeń w zakresie fonetyki, pojawiają się szczególnie w wyrazach nowych, dłuższych, zawierających grupy spółgłoskowe. Stąd też powstaje potrzeba ukazywania uczniom i przyzwyczajania ich tylko do wyrazów poprawnie napisanych oraz do systematycznej, ustawicznej czujności ortograficznej na wszystkich przedmiotach nauczania.

2. Założenia i organizacja badań

Zadania języka polskiego stawiane przed uczniem klas niższych w zakresie ortografii koncentrują się wokół ukształtowania określonych nawyków pisania. Stosowanie określonych ćwiczeń ortograficznych ma na celu osiągnięcie przez dzieci poprawności pisania oraz zdobycie określonej wiedzy umożliwiającej uniknięcie błędów. Jednym z czynników określających

poziom ortograficznego pisania jest umiejętność zapisywania wyrazów, w których istnieją znaczne rozbieżności między wymową a pisownią. Stąd też celem badań było stwierdzenie, w jakim stopniu uczniowie klasy trzeciej opanowali zasady pisowni wyrazów z różnorodnymi problemami fonetycznymi.

Badaniami objęto uczniów trzech klas trzecich różnych środowisk: wielkomińskiego – Bydgoszcz (24 uczniów), małomiasteczkowego – Solec Kujawski (25 uczniów), wiejskiego – Białe Błota (20 uczniów). Próba badawcza została przeprowadzona w czerwcu 1987 roku.

Podstawę zbierania materiału fonetycznego stanowił następujący tekst dydaktyczny:

Pociąg punktualnie wtoczył się na stację.

Wszędzie pęczniały kłęby dymu z lokomotywy.

Z wagonu wysiadł Jaś. Stał tuż przy krawężniku wąskiego chodnika. Czekał tam, aż wysiądzie babcia. Jasio pomógł babci nieść ciężkie walizki.

Przedstawiony tekst pisania ze słuchu zawiera następujący materiał ortograficzny:⁴

- pisownia samogłosek nosowych „ą” i „ę” przed spółgłoskami i w wygłosie,
- pisownia upodobnień wewnątrzwyrazowych,
- pisownia spółgłosek palatalnych,
- inne problemy fonetyczne, jak: uproszczenie grup spółgłoskowych, upodobnienia międzywyrazowe.

Oceniając poziom poprawności pisania dyktanda brano pod uwagę przede wszystkim ilość popełnionych błędów. Kryteria oceny zawiera zamieszczona poniżej tabela.

Tabela 1. Kryteria oceny poprawności pisania

Ocena	Dopuszczalna ilość błędów
bardzo dobry	0
dobry	1 – 2
dostateczny	3 – 4
niedostateczny	5 i więcej

3. Opanowanie pisowni fonetycznej przez uczniów klasy trzeciej – wyniki badań

Przyjmując powyższe kryteria oceniania dyktand zawierających problemy fonetyczne uzyskano następujące wyniki. Ilustruje je tabela 2.

Tabela 2. Poprawność ortograficzna tekstu opartego na zasadzie fonetycznej

Ocena	Bydgoszcz	Solec Kujawski	Białe Błota
bdb	45,8 %	8 %	10 %
db	45,8 %	36 %	40 %
dst	4,2 %	16 %	35 %
ndst	4,2 %	40 %	15 %

Jak wynika z powyższego zestawienia, najlepsze wyniki uzyskali w sprawdzianie uczniowie z Bydgoszczy. Osiągnęli oni bowiem 91,6 % ocen bdb i db podczas pisania dyktanda z wyrazami trudnymi pod względem fonetycznym.

Uczniowie z pozostałych klas uzyskali znacznie słabsze rezultaty niż klasa ze środowiska wielkomiastowskiego. Badani w Białych Błotach otrzymali 50 % ocen bardzo dobrych i dobrych. Natomiast uczniowie z Solca Kujawskiego osiągnęli takich ocen tylko 44 %. Należy zaznaczyć, że w obu tych przypadkach większość stanowią oceny dobre.

Analiza procentowego zestawienia wyników pisania ze słuchu pozwala wysunąć przypuszczenie, że dzieci ze środowiska wiejskiego i małomiasteczkowego w słabszym stopniu mają opanowany nawyk pisania wyrazów, których wymowa różni się od ich pisowni. Fakt ten znajduje również potwierdzenie w ilości i różnorodności popełnianych przez tych uczniów błędów. W kolejnych tabelach zostaną przedstawione wykazy wyrazów pisanych przez badanych błędnie.

Tabela 3. Błędne ortogramy wyrazów z samogłoskami nosowymi „ą” i „ę”

Problem fonetyczny	Bydgoszcz	Solec Kujawski	Białe Błota
1	2	3	4
ą i ę przed szczelinową s – wąskiego	wąskiego	woskiego wąskiego	woskiego wazkiego wąskiego
ż – krawężniku		krawężniku krawężniku krawierzniku	krarowżniku
– ciężkie	ćeszke	ciężkie	ciężkie
ą i ę przed zwartą b – kłęby		kłęby kłemby kłąby kłedy	głęby
g – pociąg		poćak	paciąg
ą i ę przed zwarto–szczelinową cz – pęcniaty	pęcniaty	penčniaty pęczał pęcniaty	stentniaty
dź – wysiądzie	wysiądzie	wyśondzie	wyśodzie wysiadzie
– wszędzie		wszędzie wszędzie wszeńdzie w szędzie	wszędzie

	1	2	3	4
ą – przed płynną ł – stanął		staną stanoł	stanoł staną stanał	stanoł staną stana stanał
ę w wygłosie – stację		stasję staćje stacje	stacjie stację stacje	stacie stację stacje
– się			sie	

Z zebranego materiału wynika, że największe trudności podczas pisania wyrazów zawierających samogłoski nosowe „ą” i „ę” przed spółgłoskami i w wygłosie zaobserwować można u uczniów z Solca Kujawskiego. Znaczna ilość błędów popełniona przez nich w zakresie tego problemu fonetycznego spowodowała, że uzyskali oni tak niezadowalające wyniki w sprawdzianie. Dyktanda uczniów ze środowiska małomiasteczkowego nie tylko odznaczają się dużą ilością błędów w pisowni samogłosek nosowych, ale, jak to wynika z zestawienia błędnych ortogramów, wyrazy pisane przez dzieci charakteryzują się znacznymi rozbieżnościami w stosunku do pierwotnego wzoru.

Podobna sytuacja wystąpiła u badanych w Białych Błotach, lecz różnorodność popełnianych błędów jest mniejsza.

Kolejny problem fonetyczny obejmował pisownię wyrazów z upodobnieniami wewnątrzwyrazowymi. Zamieszczona niżej tabela zawiera wykaz błędnie napisanych wyrazów w tym zakresie.

Tabela 4. Błędne ortogramy wyrazów z upodobnieniami wewnątrzwyrazowymi

Problem ortograficzny	Bydgoszcz	Solec Kujawski	Białe Błota
asymilacja wsteczna w – wtoczył		stoczył	toczył
z – walizki	waliski	waliski	waliski
asymilacja postępowa rz – przy	pszy		
głoska dźwięczna w wygłosie g – pociąg		pociąg	

Analiza przedstawionych błędnych ortogramów wskazuje na znacznie lepsze opanowanie przez dzieci pisowni wyrazów z upodobnieniami wewnątrzwyrazowymi, niż było to w przypadku pisowni samogłosek nosowych. W dyktandach można było zaobserwować mniejszą liczbę błędnie zapisanych wyrazów, w których wystąpiła asymilacja wsteczna czy postępową.

Świadczy również o tym fakt, że w dwóch wyrazach: babcia i wszędzie, które także zawierają upodobnienia, uczniowie nie popełnili błędów. Jedynym wyrazem, z którym dość liczna grupa uczniów miała trudności z poprawnym zapisaniem był wyraz – walizki. W pozostałych wyrazach z upodobnieniami wewnątrzwyrazowymi nieprawidłowa pisownia wystąpiła tylko sporadycznie.

Następne zagadnienie fonetyczne dotyczyło umiejętności zapisywania wyrazów ze spółgłoskami palatalnymi. Błędne ortogramy tych wyrazów zgromadzone zostały w tabeli 5.

Tabela 5. Błędne ortogramy wyrazów ze spółgłoskami palatalnymi

Miejsce występowania i rodzaj spółgłoski palatalnej	Bydgoszcz	Solec Kujawski	Białe Błota
przed samogłoskami: ś – Jasio			Jaśo Jasi
– wysiadł			wyśadł
ć – babcia	babća	babća	
– pociąg	poćąg	paćąg	
ń – pęczeniały		pęczał	

Opierając się na materiale wyrazowym zgromadzonym w tabeli można stwierdzić, że uczniowie z wszystkich badanych środowisk przyswoili sobie pisownię wyrazów ze spółgłoskami palatalnymi w zadowalającym stopniu. O dobrym opanowaniu przez uczniów oznaczania palatalności średniojęzykowych w różnych pozycjach świadczą również wyrazy, w których uczniowie nie popełnili błędów. Były to wyrazy: wysiadzie, wszędzie, krawężnik – zawierające spółgłoski średniojęzykowe przed samogłoskami oraz wyraz, w którym spółgłoska ta występuje w wygłosie – Jaś.

Tekst sprawdzianu ortograficznego zawierał również inne niż omówione dotychczas problemy fonetyczne. W zamieszczonej poniżej tabeli zostaną przedstawione błędne ortogramy wyrazów z uproszczeniem grup spółgłoskowych oraz upodobnieniami międzywyrazowymi.

Tabela 6. Błędne ortogramy wyrazów z innymi problemami fonetycznymi

Problem fonetyczny	Bydgoszcz	Solec Kujawski	Białe Błota
uproszczenie grup spółgłoskowych pomógł		pomug pomóg pomukł pomugł	pomudł pomug

Problem fonetyczny	Bydgoszcz	Solec Kujawski	Białe Błota
punktualnie	punktualnie półktualnie póktualnie punktualnie	punktualnie pułktualnie póktualnie puktualnie półktualnie punktulnie póntóktualnie póktualnie puntułalnie	puatualnie punktualnie punktualnie
wysiadł		wysiadł	wysiad
upodobnienie międzywyrazowe tuż przy	tusz pszy turz przy	tusz pszy turz przy	tóż przy turz przy

Zebrany w tabeli materiał faktograficzny pozwala stwierdzić, że badani uczniowie mają duże trudności w poprawnym pisaniu wyrazów, w których występuje zjawisko uproszczenia grup spółgłoskowych. W każdym z trzech wyrazów zawierających wymienioną trudność badani popełniali dużą liczbę błędów. Szczególnie jest to widoczne w przypadku wyrazu „punktualnie”. We wszystkich środowiskach słowo to było nieprawidłowo zapisywane w bardzo różnorodnej formie. Największe rozbieżności w pisowni wyrazu punktualnie w stosunku do pierwotnego wzoru zaobserwowano u uczniów z Solca Kujawskiego. W klasie tej tylko troje dzieci napisało ten wyraz poprawnie.

4. Podsumowanie

Analiza zebranych danych została skoncentrowana na określeniu poziomu poprawności pisanego sprawdzianu ortograficznego ze względu na znajdujące się w nim problemy fonetyczne. Badania przeprowadzone wśród uczniów z trzech różnych środowisk miały odpowiedzieć na pytanie, czy dzieci opanowały w wystarczającym stopniu nawyk pisania wyrazów, w których występują rozbieżności między wymową a pisownią?

Ograniczony zasięg badań w dość znacznym stopniu zawęża możliwość uogólnień. Jednakże w odniesieniu do badanej populacji wysunąć można kilka spostrzeżeń.

Z analizy porównawczej wynika, że rezultaty osiągnięte przez uczniów szkoły w Białych Błotach i Solcu Kujawskim znacznie odbiegają od wyników dzieci z Bydgoszczy. Szczególnie niekorzystnie przedstawiają się wyniki uzyskane przez uczniów ze środowiska małomiasteczkowego.

Na wynikach uzyskanych przez wszystkich uczniów w sprawdzianie ortograficznym w największym stopniu zaważyły błędy popełniane przez nich podczas pisania wyrazów zawierających samogłoski nosowe „ą” i „ę” przed spółgłoskami bądź w wygłosie, a także wyrazów, w których występuje zjawisko uproszczenia grup spółgłoskowych. Analiza błędnych ortogramów wyrazów z wymienionymi trudnościami natury fonetycznej wskazuje w jak różnorodny sposób uczniowie błędnie przekształcają pisane wyrazy. Można więc stwierdzić, że nieprawidłowy zapis jest wynikiem braku nawyków poprawnego pisania wyrazów z samogłoskami

nosowymi i grupami spółgłoskowymi.

Z zebranych i przedstawionych w tabelach materiałów wynika, że najlepiej uczniowie przyswoili sobie pisownię wyrazów, w których problem fonetyczny stanowią upodobnienia wewnątrzwyrazowe oraz pisownia spółgłosek palatalnych.

Błędy w takich wykazach pojawiały się we wszystkich środowiskach, chociaż w niewielkiej ilości.

Badania wykazały, że w zakresie poprawności pisania wyrazów, których pisownia różni się od wymowy, spora grupa uczniów ma jeszcze trudności. Troska o prawidłowy rozwój tej umiejętności powinna więc rozpocząć się bardzo wcześnie, już od klasy pierwszej. Skuteczność nauczania ortografii, a szczególnie pisania zgodnego z zasadą fonetyczną, wymaga stałego oddziaływania na ucznia wzorów zarówno w języku pisanym, jak i mówionym.

PRZYPISY

¹E. Polański: Dydaktyka ortografii i interpunkcji. Warszawa 1987 WSiP, s. 5

²M. Froelichowa, J. Ledóchowska: Metodyka nauczania ortografii w szkole ogólnokształcącej. Warszawa 1961 PZWS, ss. 26–27

³Z. Kubacki: Eksperymentalne zbadanie rozbieżności między wymową a pisownią w klasach II – IV szkoły podstawowej. Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Seria B Studia i Rozprawy nr 9 Opole 1965

⁴Opracowany zgodnie z podziałem przedstawionym przez Z. Kubackiego. W: Eksperymentalne zbadanie..., op. cit.

Anna Jakubowicz

Im Artikel wurden die orthographischen Gewandtheiten bei den die Frühschuledukation endenden Schülern im Bereich der Beherrschung der phonetischen Rechtschreibung präsentiert.